

ПРИВЛАСНЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Л.І. Соловійова

старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Концепція оновлення сучасної системи освіти визначає одним із ключових складників формули підготовки дитини до успішної самореалізації у дорослому житті – її виховання на загальнолюдських цінностях. Формування у дитини через наскрізний досвід системи цінностей, орієнтованих на взаєморозуміння, співпереживання, повагу до себе та інших людей, шанобливе ставлення до довкілля, чесність, справедливість, відповідальність, наполегливість та інші сильні людські якості й чесноти допомагає їй визначати правильні орієнтири дій у ситуації взаємодії з навколишнім, попереджає прийняття імпульсивних рішень, надає стійкості до руйнівних впливів на особистість зовнішнього оточення.

Цінності являють собою соціальне утворення як за своїм походженням так і за сутнісними характеристиками. Цінності не є первинними, вони похідні від співвідношення світу і людини, відображають те, що у світі, включають й те, що створює людина в процесі історії, що є значущим для неї. Наявність цінностей, за словами С. Рубінштейна, демонструє небайдужість людини по відношенню до світу, яка виникає зі значимості різних сторін, аспектів світу для людини, для її життя. У зв'язку з цим важливим завданням соціуму є подолання «відчуження» цінностей від людини [С. Рубінштейн, 1976, с. 369–370].

Прилучення дитини до цінностей соціуму відбувається в процесі її соціалізації. Малюк, будучи від народження соціальною істотою для «входження» у світ людей активно його опановує – набуває досвіду, засвоює певну систему знань, норм і правил, привласнює зовнішні відносно себе цінності, які домінують в його соціальному оточенні. На соціальну

обумовленість цінностей вказував Л. Виготський та пов'язував розвиток особистості із освоєнням дитиною цінностей культури, яке опосередковане процесом спілкування. За його словами, значення і смисли, зароджуючись у стосунках між людьми, зокрема, в прямих соціальних контактах дитини з дорослим, потім шляхом інтеріоризації «вращуються» у її свідомість. [Л. Виготський, 1996].

Інтеріоризація, за твердженням Л. Виготського та інших класиків радянської психології, є основним механізмом соціалізації. «Формування особистості шляхом інтеріоризації – привласнення продуктів суспільного досвіду і культури в процесі виховання і навчання – є, разом з тим, засвоєння певних позицій, ролей, функцій, сукупність яких характеризує її соціальну структуру. Усі сфери мотивації та цінностей детерміновані саме цим суспільним становленням особистості» [Б. Ананьєв, 1977, с. 248]. Інтеріоризація суспільно значимих цінностей відбувається через засвоєння соціальних нормативів, як у вербальному, так і поведінковому плані [І. Клименко, 1992].

І. Кон називав декілька відносно автономних психологічних механізмів соціалізації в сім'ї: підкріплення – вироблення звички дотримання норм за допомогою заохочення чи покарання; ідентифікація, ототожнювана ним із наслідуванням; розуміння, пов'язане із формуванням самосвідомості [І. Кон, 1980]. Дані механізми, на думку психологів, є віковими стадіями процесу формування системи ціннісних орієнтацій особистості.

Поряд із інтеріоризацією, одним з механізмів соціалізації психологи визначають ідентифікацію. Поняття ідентифікації інтерпретується як процес імітації чи наслідування (А. Бандура, Р. Уолтере), неусвідомленого копіювання цінностей соціального оточення (З. Фрейд, Т. Парсонс), міжособистісної взаємодії, пізнання іншої людини, входження в її систему мотивів, цілей і цінностей (Б. Паригін, О. Петровський, В. Петровський, О. Бодальов, Р. Кричевський, Є. Дубовська, В. Мухина, В. Абраменкова, Є. Васіна, В. Леонтьєв). Ідентифікація утворює одну з форм відображеної суб'єктності,

«коли в якості суб'єкта ми відтворюємо в собі саме іншу людину (а не свої спонукання), її, а не свої цілі» [В. Петровський, 1987, с. 22]. Цей механізм є провідним при засвоєнні дитиною цінностей і норм мікросоціального оточення (сім'я, заклад освіти, товариство однолітків тощо). Під час входження особистості в групу, завдяки ідентифікації відбувається прийняття «вкладів» від значимих інших і ототожнення себе з ними, а через це – засвоєння прийнятих в групі норм і цінностей.

Процес становлення ціннісних орієнтацій дитини характеризує взаємно обумовлені сторони соціалізації та індивідуалізації розвитку людини. Гуманізація соціокультурних впливів середовища, які відбуваються у взаємодії дитини з оточенням, надає кожному дошкільнику можливість привласнити історико-культурний досвід людства, отримати особистий досвід активності у прояві своєї індивідуальності, реалізувати свої можливості, потенційні внутрішні ресурси та здібності, стати творчою особистістю, навчитися регулювати власну діяльність та поведінку на основі суспільно значущих цінностей. Соціальне середовище є саме тією умовою, яка визначає, чи перейде ця потенційна можливість у засвоєнні дитиною цінностей в реальний формат її життєдіяльності [1].

Основним шляхом привласнення дитиною цінностей є включення її у різні специфічно дитячі види діяльності, у яких цінності поступово набувають ролі регламентуючих орієнтирів у вияві суб'єктної активності малюка. Опіраючись на діяльнісну обумовленість процесу прийняття цінностей визначають їх характерні ознаки – значення та особистісний смисл. Значення розкриває соціокультурний зміст цінностей і являє собою сукупність суспільно значущих властивостей, функцій предмета чи ідей, які роблять їх цінностями у суспільстві, тобто соціально значущими цінностями. Значення розглядається як узагальнене у слові відображення дійсності незалежно від індивідуального, особистісного ставлення до неї людини.

Особистісний смисл визначається самою людиною та демонструє ставлення суб'єкта до усвідомлюваних ним об'єктивних явищ. Для того, щоб

дитина будувала свою діяльність у відповідності із певною цінністю, необхідно, щоб вона стала особисто значимою для неї, набула особистісного смислу. Особистісний смисл, за О. Леонт'євим, розкривається у відповідних мотивах, якими керується суб'єкт під час досягнення цілей діяльності [О. Леонт'єв, 1965]. Цінності, набуваючи для дитини суб'єктивної значимості, «входячи в структуру її власних потреб» [Л. Божович, 1969, с. 174], виступають у ролі мотивів діяльності, стають орієнтирами й регуляторами дій, «дійсними факторами її розвитку» [Там же]. Суб'єктивне відображення у свідомості людини цінностей навколишньої дійсності веде до формування особистісних цінностей. Як зазначав Д. Леонт'єв, «в реальному розвитку ми маємо рух, що завершується засвоєнням цінностей соціальних спільнот і їх трансформацією в особистісні цінності» [Д. Леонт'єв, 2003, с. 209].

Прийняття соціально значущих цінностей напряму пов'язаний із рівнем психологічної зрілості дитини – сформованістю базових особистісних новоутворень старшого дошкільного віку, як-то виникнення першого схематичного абрису дитячого світогляду, виникнення внутрішнього плану свідомості, виникнення перших етичних інстанцій, початок формування довільності, підпорядкування мотивів. Зокрема, як показало наше дослідження, достатній рівень розвитку довільної поведінки дитини передбачає дієвість обраних нею найважливіших цінностей (сім'я, здоров'я, сміливість, краса природи, дружба, гроші, творчість, самостійність) за умов прямої та опосередкованої підтримки дорослого, або в ситуації контролю співучасників ігрової, пізнавальної, продуктивної діяльності.

Дитина спроможна привласнити об'єкти та явища дійсності як цінності за умови досягнення такого рівня особистісного розвитку, коли вона здатна сприйняти, визначити характерні ознаки та створити в уяві повноцінні образи досліджуваних об'єктів та явищ, а також оцінити їхні властивості з погляду необхідності, корисності, приємності для себе. Внаслідок цього відбувається усвідомлення особистістю цінності об'єкта чи явища навколишнього світу: утворюються ціннісні уявлення про них та формується особливий вид

ставлення – ціннісне ставлення. Високий рівень суб'єктивної значущості певних соціальних цінностей визначає сталу спрямованість потреб і інтересів дитини, перетворюється на мотив діяльності і спонукає до активних дій, виявляється у її цілях, зумовлює вибір способу дій для досягнення бажаної мети. Дієвими можуть бути цінності, визнані самою дитиною, а не нав'язані їй ззовні. Таким шляхом формуються ціннісні орієнтації зі своєю головною функцією регуляції життєдіяльності дитини [1; 2].

Отже, в процесі соціалізації дитини відбувається усвідомлення і прийняття цінностей, в першу чергу, того мікросоціального середовища, у якому вона знаходиться (сім'я, освітній заклад, товариство однолітків). Формування системи цінностей дитини здійснюється як за рахунок уподібнення значимим іншим за допомогою ідентифікації, так і привласнення цінностей суспільства шляхом інтеріоризації. Однак, в процесі прийняття дошкільником цінностей відбувається їх внутрішня трансформація з урахуванням індивідуальних потреб, інтересів, провідних мотивів дитини, особистого досвіду її переживань, успіхів та невдач в процесі включення у різні специфічно дитячі види діяльності, надання їй можливості вибору, проявів ініціативи, творчості. Дієвість ціннісних орієнтацій дитини визначається рівнем розвитку особистісних новоутворень старшого дошкільника, їх впливу на гармонізацію структури ціннісних орієнтацій у єдності емоційних, когнітивних та регулятивних компонентів.

Література:

1. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. /Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, І.М. Біла [та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
2. Прийняття дитиною цінностей : посіб./ Т.О Піроженко, І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір, Л.І. Соловйова [та ін.] /за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.